

SOI 1306

ศาสนศึกษา
(RELIGIOUS STUDIES)

อ.วีรพจน์ รัตนवार

สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

คำอธิบายรายวิชา

- ความหมายของปรัชญา ความเชื่อ และศาสนา องค์ประกอบของศาสนา ประเภทของศาสนา การเผยแผ่ศาสนา หลักคำสอน ศาสนพิธี สวรรก และวันสำคัญทางศาสนา หลักการเกี่ยวกับปรัชญา จริยศาสตร์ และศาสนา เปรียบเทียบ สภาพการณ์ และปัญหาเกี่ยวกับจริยธรรมสิ่งแวดล้อม และสังคมปัจจุบัน

จำนวนชั่วโมงที่ใช้ต่อภาคการศึกษา

บรรยาย (ชั่วโมง)	สอนเสริม (ชั่วโมง)	การฝึกปฏิบัติ/ งานภาคสนาม/ การฝึกงาน (ชั่วโมง)	การศึกษาด้วย ตนเอง (ชั่วโมง)
๓๐ ชั่วโมง	-	๓๐ ชั่วโมง	๗๕ ชั่วโมง

Rules

Group	Start		Allowed	
002	08.00	AM	08.30	AM
001	01.00	PM	01.30	PM

Number	Lists	Quantity	Scores
Attending class (5 points)			
1	Missing Class	1	-1
2	Leave (have leave letter and evidence)	2	-1
3	Be late for class	3	-1

- **Past:** Religion was relied upon to explain seasons, weather etc.
- **Past:** Studies show that religion helped keep communities together – shared rules for living and a shared way of understanding the world
- **Today:** reduces people's fear – gives them something beyond themselves in rely on

มูลเหตุของศาสนา

- วิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์
- ๑. **อวิชชา** : ความไม่รู้ ได้แก่ ความไม่รู้เหตุรู้ผล (เหตุผลทางภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ชีววิทยา และธรรมชาติอื่น ๆ ที่อยู่รอบตัว
- เกิดความกลัวในพลังทางธรรมชาติ ต้องการความช่วยเหลือจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งมีอำนาจเหนือตน จึงมีการสร้างขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อบูชาเอาใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพื่อที่จะสามารถช่วยให้มนุษย์มีความอยู่รอดไม่มีภัยต่อ ๆ ไป

- ๒. **ความกลัว** : มนุษย์จะอยู่ในโลกได้ต้องมีหน้าที่ คือ การต่อสู้กับธรรมชาติและสู้สัตว์ร้ายนานาชนิด โดยเฉพาะกับมนุษย์กันเอง หากสามารถเอาชนะธรรมชาติหรือคนได้ ความเกรงกลัวธรรมชาติ สัตว์ร้าย หรือมนุษย์ย่อมไม่มี
- แต่ถ้าไม่สามารถสู้ได้ มนุษย์จะเกิดความกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น มนุษย์ก็ต้องพากันกราบไหว้บูชาและแสดงความจงรักภักดี ทำพิธีสังเวทเช่นไหว้ต่อธรรมชาติ ด้วยความหวังหรืออ่อนวอนขอให้สำเร็จตามความปรารถนาอันเป็นผลตอบแทนขึ้นมา เป็นความสุข ความปลอดภัย และอยู่ได้ในโลก

- ๓. **ความจงรักภักดี** : เป็นศรัทธาครั้งแรกที่มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยยอมเชื่อว่า เป็นกำลังก่อให้เกิดความสำเร็จได้ทุกเมื่อ
- ในกลุ่มศาสนาที่นับถือพระเจ้า (ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม) มุ่งเอาความภักดีต่อพระเจ้าเป็นหลักใหญ่
- ในกลุ่มชาวอารยันมีศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) มีคำสอนถึงภักติมรรค คือ ทางแห่งความภักดี อันจะยังบุคคลให้ถึงโมกษะ คือหลุดพ้นได้ ในทางพระพุทธศาสนาก็ยอมรับว่าศรัทธา หรือความเชื่อ ความเลื่อมใส ที่จะพาข้ามโอฆสงสารได้

- ๔. **ปัญญา** : คือ มูลเหตุให้เกิดศาสนาอีกทางหนึ่ง
- ศาสนาประเภทนี้มักเป็นฝ่ายอเทวนิยม คือ ไม่สอนเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก ไม่ถือเทพเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนา แต่ถือความรู้ประจักษ์จริงเป็นสิ่งสำคัญ เช่น พระพุทธศาสนา
- ความแน่นหนึ่กของพระพุทธศาสนา คือ ญาณ หรือปัญญาชั้นสูงสุดที่ทำให้รู้แจ้งประจักษ์ความจริงและหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

- ๕. **อิทธิพลของบุคคลสำคัญ** : ศาสนาหรือลัทธิที่เกิดจากความสำคัญของบุคคลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ทุกที่ที่มีเรื่องราวหรือความสำคัญของบุคคลที่อยู่ ณ ที่นั้น
- ความสำคัญของบุคคลที่เป็นเหตุเริ่มต้นของศาสนาหรือลัทธิ โดยมากมักมีเหตุเริ่มต้นโดยความบริสุทธิ์จากจิตใจของมนุษย์ ไม่มีใครบังคับ ไม่มีใครวางหลัก อีกทั้งเมื่อใครนับถือความสำคัญของบุคคลผู้ใดก็จะพากันกราบไหว้และเคารพบูชา

- ๖. **ลัทธิการเมือง** : เป็นมูลเหตุของศาสนาเป็นเรื่องสมัยใหม่ สืบเนื่องจากการที่ลัทธิการเมืองเฟื่องฟูขึ้นมาและเข้าไปมีอิทธิพลต่อคนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มคนยากจน ทำให้ละทิ้งศาสนาเดิมที่ตนเองนับถืออยู่ แล้วหันมานับถือลัทธิการเมืองดังกล่าวเป็นศาสนาประจำสังคมหรือชาตินิยมลัทธิการเมือง ดังเช่น ลัทธินาซี ลัทธิฟาสซิสต์ และลัทธิคอมมิวนิสต์

- ศาสนาทุกศาสนามี **เป้าหมายเดียวกัน** ต่างกันทางด้านจริยวัตรที่สืบเนื่องมาจากบทบัญญัติ ธรรมคำสอนและบทธรรมวินัยของแต่ละศาสนาที่จะต้องสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมของแต่ละยุคสมัย
- **คำสอนของทุกศาสนา** ผู้นับถือจะบรรลุและเห็นผลได้ จะต้องมีความเชื่อในคำสอนของศาสนานั้นๆ โดยปราศจากข้อเคลือบแคลงสงสัย เพราะศาสนาเป็นอีกมิติหนึ่งของกลไกของจักรวาลคล้ายกับรูปพลังงานที่เชื่อมต่อกับคลื่นสมองของมนุษย์

- **กุศโลบายธรรม** คือ หลักธรรมสูงสุดที่ทุกศาสนาต้องยอมรับและให้เกียรติต่อหลักธรรมนั้นๆ ซึ่งกันและกัน

- ศาสนาที่จะดำรงอยู่จะต้องมี **หลักธรรมคำสอนและพระวินัยที่** **ได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ใน** **สังคมมนุษย์ของแต่ละยุคสมัย** และต้องไม่ยึดติดกับหลักธรรมเดิมที่ขัดกับโครงสร้างใหม่ของสังคมมนุษย์ที่เติบโตและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแนวความคิดอย่างรวดเร็ว
- เป้าหมายของทุกศาสนาจะทำหน้าที่ในการเป็น **อาหารใจ** ที่เข้ากับอุปนิสัยของมนุษย์แต่ละเชื้อชาติ แต่ละกลุ่มชน

- ทุกศาสนามีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ **การสร้างความสุข ลดทุกข์ และสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นกับสังคม** หรือมวลชนกลุ่มใหญ่ โดยรวม ให้เป็นสังคมที่สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยมีปัญหาน้อยที่สุด

ศาสนาเกือบทุกศาสนาจะมีความต่าง
ด้านความเชื่อ ปรัชญาคำสั่งสอน บทบัญญัติ พระวินัย และกุศโลบายใน
รูปแบบต่างๆ

เพราะ

ทุกศาสนาเกิดจากกาลเวลาของสิ่งแวดล้อม
ที่แตกต่างกัน
ไม่เหมือนกัน
มีโจทย์ในการแก้ปัญหา
ที่แตกต่างกัน

ตัวอย่างของความแตกต่างแห่งจุดกำเนิดของ ศาสนา

- **ศาสนายูดาห์** ศาสดาพยากรณ์
โมเสส เมื่อสามพันปีก่อน เกิดบน
ดินแดนทะเลทรายที่ร้อนระอุ ขาดน้ำ
อาหาร ชาวเฮบรู (ยิว) ที่อารมณ์
หงุดหงิด ผลจากการเดินทางที่
ยากลำบาก จิตใจมีโทสะ โมหะ โลภะ
และราคะ พร้อมกับภาพความหวังถึง
แผ่นดินแห่งพันธสัญญา ก่อนที่
กลุ่มชนนี้จะอพยพออกจากอียิปต์

- **ศาสนาเต๋า** ศาสดาเล่าจื้อ เกิดขึ้นใน
ยุคเลวร้ายสมัยราชวงศ์โจว (ยุคสมัย
ซุนชิว) ถู้อำเนิดด้วยการปลื้กวิเวก
ออกจากสังคมไปอยู่ป่าเขา ท่ามกลาง
ธรรมชาติและสงบ ห่างไกลจากปัญหา
ต่างๆ
- **ป็นตัวชี้้นำ**

- ปรัชญาคำสอนและบทบัญญัติ จึงจะ แข็งกร้าว รุนแรง เด็ดขาด ชัดเจน เพื่อใช้ในการปกครองกลุ่มชนที่กำลัง หมอดหวัง ลี้न्हหวัง มีกฎ ข้อบังคับหรือ กฎหมาย กับบทลงโทษผู้กระทำผิด และไม่เชื่อในพระเจ้า เปรียบเสมือน แนวทางในการปกครอง เพื่อให้ สังคมสงบสุข แล้วจึงตามมาด้วย หลักธรรมที่จะทำให้จิตใจของกลุ่มชน เหล่านี้อ่อนโยนลง

- คำสอนและบทบัญญัติของศาสนาเต๋า จึงมีความนุ่มนวล กล่อมเกลาจิตใจไปในทางที่เมตตา สมถะ เรียบง่าย ประหยัด และอ่อนน้อมถ่อมตน ตาม ปรัชญาที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมที่ดี จึงมี ลักษณะความเยือกเย็นอิงธรรมชาติ คำสอนสัมพันธ์กับธรรมชาติและวงจร แห่งจักรวาล และความต้องการในบั้น ปลายของชีวิต เมื่อดับไปแล้วกลายเป็น ส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

- ศาสนาต่างๆ ที่กำเนิดขึ้นในโลก แต่ละกลุ่มมักจะมีอายุอยู่ในกาลเวลาใกล้เคียงกัน ที่สำคัญคือ หากเป็นศาสนาร่วมสมัยเดียวกันมักจะมีรูปแบบโครงสร้างของการก่อกำเนิดที่มีรูปแบบทางศาสนาคล้ายคลึงกัน ถึงแม้จะอยู่ห่างไกลกัน
- เพราะ “มนุษย์” มีมันสมองเหนือกว่าสัตว์โลกอื่นๆ มีความฉลาดทั้งในเชิงรูปธรรมในการประดิษฐ์คิดค้นทางวัตถุ และมีความฉลาดในเชิงนามธรรมในการจินตนาการทางความคิดต่างๆ

ร่วมกันตอบคำถาม

Why do we have
Religions?

“ความกลัว”

ความคิดรูปแบบหนึ่งที่เกิดจาก
ธรรมชาติและเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวมนุษย์

- **ขั้นปฐมภูมิ** คือ ความกลัวที่เกิดจากกลัวภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด น้ำท่วม พายุ ภัยแล้ง ความกลัวนี้ มนุษย์จึงจินตนาการว่า ธรรมชาติเหล่านี้มีชีวิตและอารมณ์คล้ายความรู้สึกของมนุษย์
- วิธีที่มนุษย์สมัยนั้นกระทำ คือ การเซ่นไหว้ บวงสรวง แสดงความอ่อนน้อมและขอโทษต่อธรรมชาติเพื่อไม่ให้ธรรมชาติโกรธ แล้วบันดาลสิ่งไม่ดีให้เกิดขึ้นกับตน ต่อมาจึงได้จินตนาการต่อว่า รูปทรงของธรรมชาตินั้นน่าจะมีธรรมชาติเหมือนกับที่พวกตนต้องการ เช่น รูปเปลวเพลิงมีตา มีมือ มีแขน แล้วจึงเกิดพิธีกรรมขึ้นพื้นฐานขึ้น เช่น การเคารพยำเกรง เมื่อธรรมชาติโกรธก็แก้ไขด้วยการบวงสรวง สาราภาพพิด จับคนพิดมาลงโทษหรือสังเวช

- ต่อมาเมื่อมนุษย์มีการพัฒนาทางด้านความคิด (ความฉลาด) มากขึ้น สิ่งที่ตามมาก็คือ **จินตนาการ**
- จากความกลัวธรรมชาติแบบกึ่งไร้รูป ต่อมาก็สร้างจินตนาการของธรรมชาติแบบเต็มรูป โดยการให้มีลักษณะคล้ายตนเอง (มนุษย์) แต่มีรูปร่างเหนือกว่ามนุษย์ มีความสามารถมากเท่าที่มนุษย์จะจินตนาการ เช่น ล่องหนหายตัว เหาะเหินเดินอากาศ มีพลังพิเศษ เป็นต้น และสิ่งที่เป็นธรรมชาติพิเศษเหล่านี้ กลายเป็นผู้มีอำนาจเหนือชีวิตตน ทำให้ถูกเรียกว่า **พระเจ้า หรือ เทพเจ้า** เช่น เทพเจ้าสายฟ้า เทพเจ้าแห่งพายุ เทพเจ้าแห่งสายฝน เพื่อให้เกิดความรู้สึกสมเหตุสมผลมากขึ้น

- มนุษย์จึงเป็นผู้เริ่มสร้างพระเจ้า และมนุษย์ก็ใช้พลังของพระเจ้าเหล่านี้เพื่อสร้างอำนาจ ใช้ประโยชน์ในการปกครองและหาผลประโยชน์ในหลายๆ ทาง
- **การรวบรวมเรื่องเทพเจ้า** มี ๓ สาเหตุ คือ
 - ๑. เกิดจากความศรัทธาจริง
 - ๒. ต้องการความเป็นผู้นำ โดยใช้เทพเจ้าเป็นศูนย์กลาง
 - ๓. ต้องการปัจจัยที่เกิดจากการประกอบพิธีกรรมที่มีต่อเทพเจ้าของกลุ่มนักบวช หมอผี

- เมื่อสังคมมนุษย์ขยายตัวขึ้น มีระบบการปกครองที่ดีขึ้นและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การนับถือเทพเจ้าและโครงสร้างอาณาจักรของเทพเจ้าก็เติบโตขยายตัวขึ้น ทำให้เทพเจ้าถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ เทพเจ้าฝ่ายดีและเทพเจ้าฝ่ายชั่วร้าย
- เมื่อเทพเจ้ามีรูปทรงต่างๆ อย่างชัดเจนแล้ว สังคมมนุษย์ได้พัฒนาความเชื่อว่า การทำให้เทพเจ้าพึงพอใจจะต้องสร้างองค์เคารพของเทพเจ้า จึงเกิดเป็นวิหารหรือสถานที่ใหญ่โตสำหรับการแสดงความคารวะต่อพระเจ้าของตน เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพเจ้าของตนในรูปแบบต่างๆ มีการจัดลำดับ การจัดตำแหน่งของเทพเจ้า
- ศาสนาในระยะนี้จะเป็นศาสนาที่เกิดจากความกลัว และเป็นยุคที่เทพเจ้าต้องการความใส่ใจและความศรัทธาจากมนุษย์

- ศาสนาที่บูชาเทพเจ้าหน้าลัทธิของ
กลุ่มไอยคุปต์ (อียิปต์)
- ศาสนาบูชาเทพเจ้าแห่งยอดเขา
โอลิมปัส ของชาวกรีก โรมัน
- ศาสนาบูชาสุริยเทพของชาวมายา
และชาวอินคา
- ศาสนาอื่นๆ ในดินแดนเอเชีย
ตะวันออกเฉียง และเอเชียกลาง

ยกเว้น ศาสนาเก่าแก่ร่วมสมัย
เดียวกัน อาทิ พราหมณ์ ลัทธิหรือ
ศาสนาบูชาสวรรค์ของจีน ศาสนายู
ดาของชาวยิว

- นักการศาสนาจะเรียกว่า “**ศาสนา
ที่ตายไปแล้ว**” เพราะขาดผู้นับถือ
หรือขาดความศรัทธา

ศาสนาเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีผลต่อจิตใจของมนุษย์ในทุก
ยุคทุกสมัย

หากปราศจากศาสนา
สังคมมนุษย์จะเป็นเช่นไร?

สองมุมของศาสนา

- สร้างความสามัคคี รวมความศรัทธา สร้างความสงบ สันติให้กับสังคม
- ความขัดแย้งทางความคิด ทำให้เกิดความแตกแยก
- เหตุแห่ง “สงครามครูเสด”

พระเจ้าไม่ได้เป็นผู้ก่อ แต่ผู้ก่อคือ “มนุษยย์”

- **ปัจจัย 4** เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของร่างกาย
- **ศาสนา** เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงทางด้านจิตใจ

- **ความต้องการทางด้านร่างกาย** คือ ความต้องการทางด้านปัจจัย 4 ของการดำรงชีวิตพื้นฐานของมนุษย์
- **ความต้องการทางด้านสังคม** คือ ความมั่นคงของครอบครัว หมู่คณะ จนถึงความมั่นคงของชาติ
- **ความต้องการทางจิตใจ** คือ การกล่อมเกลาจิตใจให้มีเหตุผล รู้จักปล่อยวาง ให้อภัย โกรธแต่ไม่พยาบาท และอยู่ร่วมกันในสังคมได้ สร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในระดับสากลทั่วโลก

- **ศาสนาตามแนวคิดของชาวตะวันตก และศาสนาตามแนวคิดของชาว**

ตะวันออก มีความต่างอันสืบเนื่องมาจากธรรมชาติที่แตกต่างกันเป็นเหตุที่มาของปรัชญาและคำสอนที่ต่างกันแต่ถูกต้องเหมือนกัน เพราะศาสนาที่ดีจะต้องสามารถละลายเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางสังคมของกลุ่มชนของแต่ละกลุ่ม เช่น โมเสส สร้างศาสนาบนพื้นทะเลทรายที่ร้อนระอุ ขาดแคลนทั้งน้ำและอาหาร เล่าจื๊อ สร้างศาสนาจากบรรยากาศที่เยือกเย็น สงบ

- **ปรัชญาคำสอน และข้อบัญญัติของศาสนาทั้งสองแตกต่างกัน** กุศโลบายการใช้แก้ปัญหาของสังคมของแต่ละส่วน ย่อมต้องแตกต่างกัน สามารถสรุปได้ว่าแนวคิดของคำว่า ศาสนา ของชาวตะวันตก คือ การแสดงออกถึงกิริยาอาการทางจิตใจของผู้นับถือ ต้องเชื่อเกี่ยวกับการสร้างโลกและสรรพสิ่งของพระเจ้า โดยมีหลักความเชื่อที่สรุปได้ ดังนี้

- ๑. เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง
- ๒. เชื่อว่าคำสอนต่างๆ มาจากพระเจ้าที่มองไม่เห็นโดยตรง แต่ผ่านคนกลาง คือ ศาสดาพยากรณ์ ประกอบด้วยจรรยาธรรมและบัญญัติต่างๆ ของสังคม
- ๓. เป็นหลักความเชื่อที่อาศัยเพียงความศรัทธา โดยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ด้วยหลักการใดๆ ก็ตาม เพราะเชื่อว่าพระเจ้ามีอำนาจสูงสุดเหนือมนุษย์ นรก สวรรค์มีจริง
- ๔. ต้องมีความเชื่อเรื่องความจงรักภักดีต่อพระเจ้าของตนเพียงพระองค์เดียวหรือกลุ่มเดียว แบบไม่มีข้อโต้แย้งและเคลือบแคลงในอำนาจสูงสุดของพระเจ้า

- ศาสนายุคหลัง เป็นศาสนาที่ปฏิเสธพระเจ้า โดยเฉพาะเป็นศาสนาของชาวตะวันออกที่ไม่เชื่อในพระเจ้าว่ามีอำนาจเหนือตน เช่น ศาสนาเซน ศาสนาพุทธ และศาสนาเต๋า ทั้งยังเชื่อว่ากรรมที่ตนเองเป็นผู้สร้างจะเป็นผู้ลิขิตทุกชีวิตบนโลก และคำสอนจะต้องพิสูจน์ได้ ด้วยวิธีการปฏิบัติด้วยตนเอง
- เป็นปรัชญาทางความคิดอันเป็นหลักการนำทาง เพื่อให้ก้าวพ้นจากกองทุกข์ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งทั้งสิ้น ตามสภาพของแต่ละชนเผ่าที่ควรเป็น

- นักการศึกษาในระดับสากล สามารถหาจุดรวมเกี่ยวกับค่านิยมของศาสนา ทั้งสองฝ่าย ดังนี้
- ๑. ต้องเป็นเรื่องที่เชื่อถือได้ ต้องมีความศักดิ์สิทธิ์ และผู้บูชาจะต้องบูชาไปตามความเชื่อนั้น
- ๒. ต้องมีหลักคำสอนที่แสดงถึงความเป็นธรรมจรรยา จะต้องมีการปฏิบัติหรือข้อกำหนดของการปฏิบัติ เพื่อผลอันดีงามและสงบสุขของสังคม
- ๓. ต้องมีองค์ศาสดา หรือองค์ศาสดาพยากรณ์ ผู้สอน หรือผู้ก่อตั้งตามความเป็นจริงของประวัติศาสตร์
- ๔. ต้องมีผู้สืบต่อรับเอาคำสอนและบัญญัติต่างๆ ไปปฏิบัติ โดยมีการประพฤติตามกัน ต่อมา เช่น มีนักบวช นักพรต หรือนักเทศน์ รวมทั้งผู้มีหน้าที่ทำพิธีกรรมในศาสนา นั้นๆ

การวิวัฒนาการของการก่อเกิดศาสนา

- **ระยะที่หนึ่ง** เกิดจากธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องมีความกลัว เป็นความกลัวต่อภัยธรรมชาติรอบตัวของมนุษย์ที่เป็นความกลัวแบบบริสุทธิ์
- **ระยะที่สอง** เกิดจากสภาวะทางจิตที่มีภาพจินตนาการว่าธรรมชาติเหล่านี้มีชีวิต และมีอารมณ์ และมีความต้องการคล้ายมนุษย์
- **ระยะที่สาม** เกิดจากการแปลงรูปแบบของธรรมชาติที่มีชีวิตให้รูปทรงคล้ายมนุษย์ เป็นช่วงระยะแห่งการมีเทพเจ้าอย่างแท้จริง (มักจะมีชื่อคล้ายกับธรรมชาติ เช่น สุริยเทพ เทพวิรุฬห์ เทพธรรณี)

- **ระยะที่สี่** เป็นระยะที่มีการเกิดรูปแบบของศาสนาโบราณอย่างแท้จริง เป็นยุคแห่งการสร้างพระเจ้าที่มีรูปทรงแบบอมตะมนุษย์ มีนักบวชที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรม มีเทวาลัย และมีการกำหนดพิธีกรรมตามความเชื่อ จนพัฒนามาสู่ศาสนาแบบพหุเทวนิยม
- **ระยะที่ห้า** ระยะที่มีการปฏิรูปปรัชญาทางความเชื่อ หลักธรรมคำสอน และบทบัญญัติขึ้นใหม่ทำให้ศาสนามีหลายรูปแบบ เช่น ศาสนาแบบพหุเทวนิยม ศาสนาแบบเอกเทวนิยม ศาสนาแบบอเทวนิยม ศาสนาแบบประยุคต์ที่เน้นไปทางด้านการเมือง การปกครองและการแก้ปัญหาของสังคมหรือประเทศชาติ